

Uitweg uit de Crisis - *Inspiratie voor de Dag van het Jodendom 2014*

**Verslag Impulsdag Dag van het Jodendom
9 oktober 2013
Zwolse Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle**

Inleider en gespreksleider:

- prof.ir. D.P. (Pieter) Rookmaaker, Katholieke Raad voor Kerk en Jodendom

Sprekers:

- mgr. drs. H.W. (Herman) Woorts, bisschop-referent voor Kerk en Jodendom

- dr. H.L.M. (Eric) Ottenheijm, universitair docent, dep. Godgeleerheid, Universiteit van Utrecht

- drs. L. (Leo) Mock MA, Tilburg School of Catholic Theology, Department of Biblical Sciences and Church History, Tilburg

Programma:

- Welkom

- Forumgesprek over het thema:

1. Uitweg uit de economische crisis

2. Uitweg uit de crisis in het Godsvertrouwen

3. Uitweg uit de crisis in het pastoraat

- Workshop 1: 'Bezeten door Bezit', o.l.v. Leo Mock

- Workshop 2: 'Verbeeldingskracht', o.l.v. Eric Ottenheijm

‘Uitweg uit de Crisis’ - dat is het thema voor de Dag van het Jodendom 2014. Is er wel een uitweg? Hoe kunnen we een crisis bezweren die we zelf nauwelijks begrijpen? Welke handreikingen bieden de Joodse en de Christelijke traditie ons in tijden van economische crisis, crisis van geloof, en crisis in het pastoraat?

De Dag van het Jodendom vindt elk jaar plaats en wordt op lokaal niveau georganiseerd in parochies. Ongeveer drie maanden eerder organiseert de KRI namens de Nederlandse bisschoppen een Impulsdag, bedoeld om parochies te inspireren. Dit jaar viel de Impulsdag op 9 oktober 2013 in de synagoge in de Samuel Hirschstraat in Zwolle. Hieronder vindt u een weergave van de gesprekken tijdens die dag, ter inspiratie.

Welkom

Mgr. Woorts gaf aan dat paus Franciscus de hechte band tussen kerk en Jodendom meermalen heeft benadrukt. Hij verwees naar het recente interview van de paus met Antonio Spadaro (zie http://www.streventijdschrift.be/Interview_paus_Franciscus.pdf). Daarin benadrukte de paus dat ‘de Rooms-katholieke Kerk de Joden nooit genoeg dankbaar kan zijn voor het feit dat zij hun geloof hebben vastgehouden.’

Forumgesprek

Drie aspecten van het thema ‘Uitweg uit de Crisis’ waren gespreksonderwerp:

1. De economische crisis
2. Geloofscrisis
3. Crisis in het pastoraat

Steeds begon de discussie met een kort filmfragment. Pieter Rookmaaker verzorgde een korte inleiding, waarop Leo Mock en Eric Ottenheijm eerst afzonderlijk reageerden en daarna in gesprek gingen met elkaar.

I De economische crisis

‘De arme moeten worden gesteund - niet met aalmoezen, maar met het gevoel zelfstandig te kunnen functioneren’

- Film: Een fragment uit Tegenlicht, september 2012, tijdens Prinsjesdag. Een bankier spreekt over ‘risico’, vindt dat de samenleving het probleem moet oplossen; de banken zijn niet schuldig.

Pieter Rookmaaker:

De economische crisis is uniek in de geschiedenis, alleen al wat betreft de verdeling van schuld en verantwoordelijkheid. De banken veroorzaakten de problemen, maar uiteindelijk moesten de nationale overheden de situatie redden. Overall in Europa, en in alle lagen van de bevolking, creëerde de crisis een schok. Niemand lijkt meer een uitweg te weten of zelfs maar te weten hoe te leven met de onzekerheid. Kunnen de Joodse en de Christelijke traditie een handreiking bieden?

Leo Mock:

De banken hebben al sinds de Middeleeuwen een centrale plaats in de economie - geen wonder dat ze de samenleving meesleuren als ze in moeilijkheden komen. De crisis is dus een probleem van maatschappelijke ordening. Banken zijn op zich niet slecht, ooit hadden ze een dienstverlenende functie, maar de deregulering van de jaren ’80 en ’90 gaf ze een positie die ze moreel niet aankonden.

Eric Ottenheijm:

De crisis is niet economisch, het gaat om een politiek verdelingsvraagstuk. Er is geen gebrek aan geld of goederen, geen 'economie van schaarste', maar er is wel gebrek aan bestuurlijke oriëntatie. Bovendien is de welvaart slecht verdeeld binnen de mondiale economische structuren. (zie R.G. Wilkinson en K. Pickett, *The Spirit Level, recensie* <http://www.theworkingcentre.org/sites/default/files/Mar2011gwn.pdf>)

Pieter Rookmaaker:

We kunnen het beter hebben over een *uitweg* uit de economische crisis. Welke handreikingen bieden de Joodse en de Christelijke traditie aan mensen die zich staande moeten houden in moeilijke tijden?

Leo Mock:

- Het Jodendom kent van oudsher een economie waarin tijd wordt geboden voor herstel van systemen. De oorsprong daarvan ligt in de landbouw, die cycli van landbewerking kende: elk zevende jaar lag een stuk land een jaar lang braak. Iets soortgelijks bleek later ook in maatschappelijke zin mogelijk. In de pas opgerichte staat Israël (1948) overheerste bijvoorbeeld een vorm van communisme waarin de *shevitaja* figureerde: elke zes jaar werd hernomen wat er was georganiseerd en wat er tot stand was gekomen.

- Tegenwoordig is Israël een kapitalistisch land. Kapitalisme wordt niet verboden door de Tora, maar uitputting en bepaalde vormen van gebruik wel. Het kapitalisme kent zijn eigen systemen van herstel, zoals *ma'aser*, een gewoonte om ieder 3e of 6e jaar je bedrijfswinst aan de armen te geven. En er bestaat een principe van *tsedaka*, 'filantropie' zou je dat kunnen noemen: geven vanuit je overvloed, vanuit een gevoel van rechtvaardigheid. De middeleeuwse Joodse geleerde Maimonides onderscheidde zeven niveaus van geven. De laagste vorm was iets geven tegen je zin. De hoogste vorm was om ervoor te zorgen dat iemand niet meer kon afglijden naar armoede, door hem een positie te geven waarin hij zelfstandig kon functioneren.

(Zie over de zeven manieren van geven Poorthuis, M.J.H.M., 'Geschenk en ruil in religie en economie', in P.J.J. van Geest e.a. (eds.), *Vrienden met de mammon. De levensbeschouwelijke dimensie in de economie* (Almere: Parthenon, 2013), pgg 267-280, red.)

- De Nederlandse verzorgingsstaat kende goede vormen van *tsedaka*. We betaalden daar veel belasting voor. De regering lenigde langs die weg veel nood, heel wat beter dan bijvoorbeeld in Angelsaksische landen! In Israël werd het na de verwoesting van de Tempel moeilijk om een dergelijk breed maatschappelijk systeem te handhaven omdat de maatschappij uiteenviel in kleine gemeenschappen, die soms tamelijk verstikkend konden zijn maar waar ook een vanzelfsprekende vorm van armenzorg bestond. Pas na 1948 is men weer gaan denken over meer collectieve vormen van zorg.

Eric Ottenheijm:

Het probleem van de verdeling van welvaart ligt in onze tijd bij de politiek, niet bij individuen. De geschiedenis van het Christendom laat ruwweg drie modellen zien van maatschappelijke solidariteit:

1. Alles is gericht op werkelijkheid na de dood; zorg voor noodlijdende mensen in dit leven ontbreekt geheel.
2. Een alternatieve economie, waarin iedereen alles gemeenschappelijk bezit; zie het boek *Handelingen*. In het Jodendom kenden de Essenen deze levenswijze. Na de 1e eeuw verdween deze samenlevingsvorm in de mist der tijden, maar ze bloeide weer op binnen het

kloosterleven. Opmerkelijk is dat kloosters en abdijen niet alleen nooit gebrek leden, maar dat ze hun overvloed ook verspreidden! Ze brachten overvloed in de hele omringende maatschappij. Van oudsher waren ze centra van cultuur, vanaf de 9e en 10e eeuw waren ze soms zo puissant vermogend dat er allerlei hervormingen nodig waren om ze weer terug te brengen tot matigheid. Waar ze hun overvloed deelden, voedden ze armen en zieken, zorgden ze voor onderwijs en voedden ze de culturele rijkdom van de samenleving om zich heen.

3. Participeren in een grotere, bestaande economie, zoals de huidige. De kerk probeerde vanaf de late Middeleeuwen te zorgen voor pelgrims, weduwen en wezen, zieken en armen. In de 19e eeuw werd die taak overgenomen door de Staat, die werkte vanuit een principe van barmhartigheid. De laatste loot aan deze stam zijn de Voedselbanken en de Schuldhulpverlening. Dat zijn particuliere initiatieven. Maar een enkeling kan een systeem van zo'n omvang niet besturen; de Staat moet regulerend optreden, bijvoorbeeld om te verhinderen dat supermarkten enige bescherming krijgen tegen de druk vanuit de markt die dit systeem veroorzaakt.

Vraag vanuit de zaal: Hoe verhoudt zich de Katholieke Sociale Leer tot die drie modellen?

Eric Ottenheijm: De Katholieke Sociale Leer ontstond tegen het einde van de 19e eeuw, tegenover liberalisme en socialisme. Ze zag de samenleving als een organisch geheel, waarin menselijke talenten en benodigde maatschappelijke

functies op natuurlijke wijze structuren gingen vormen. Dit principe is later vastgelopen in de mondialisering; als de natiestaat invloed verliest, kun je niet meer zo gemakkelijk spreken van een autonoom organisme.

In de crisis van nu kan de Katholieke Sociale Leer doorwerken op het niveau van de doelstellingen van de politiek. Waar Voedselbanken worden gecombineerd met Schuldhulpverlening is het uiteindelijke doel is dat de arme niet afhankelijk blijft, maar opnieuw op eigen benen leert staan. Dat denkbeeld sluit aan bij het beginsel van de Katholieke Sociale Leer, die sterk inzet op het ontdekken en ontwikkelen van persoonlijke gaven.'

II. Geloofscrisis

‘Alles wat God niet is, is vergankelijk’

Filmfragment: ‘Adieu God’. Youp van ’t Hek zegt: ‘Een èchte God zou al die ellende in de wereld hebben voorkomen! Stel dat-ie bestaat, nou, dan heb ik nog even iets met ‘m af te rekenen!’

Pieter Rookmaaker:

Geloof in God is voor de meeste Nederlands allang geen vanzelfsprekendheid meer. In de ‘Tien-Gebodenserie’ in Trouw kunnen de auteurs doorgaans met alle geboden goed overweg, behalve met het Eerste Gebod. Het geloof in een persoonlijke God is vrijwel iedereen kwijt, velen vinden dit jammer, maar men berust erin. Vaak geeft men aan dat ze het ‘nu eenmaal zonder God moeten stellen’. Anderen hebben een eigen spiritualiteit ontwikkeld. Het Bijbelse geloof in de Ene, eeuwige God scoort erg laag. Hoe ernstig is dat? Is het nadelig voor de samenleving? Kunnen we daarop vanuit een Joodse of Christelijke traditie reageren? Wie of wat is God voor ons, vanuit onze tradities?

Eric Ottenheijm:

Dit zijn veel vragen tegelijkertijd! Enkele steekwoorden:

- Volgens mij is God als het ware ondergronds gegaan. Allerlei traditioneel religieuze begrippen hebben hun weg gevonden naar het seculiere discours. Neem het begrip ‘schuld’, dat we daarnet bespraken in relatie tot de banken. Ondanks de nieuwe context functioneert dat nog op dezelfde onvoorspelbare manier als binnen de religie. Columnist Joris Luyendijk probeerde te begrijpen wat er speelde binnen de bancaire wereld en ontdekte dat ‘schuld’ juist daar een veel bredere betekenis heeft gekregen dan alleen een financiële. Jongeren, de ‘generatie alles’ (nu ongeveer 25 jaar) ontwikkelt nieuwe betekenissen voor schuld, vooral op individueel niveau. Ze doen aan alles mee, maar als iets niet lukt achten ze zich *als individu* schuldig. Niet ‘wij’ hebben gefaald, maar ‘ik’ heb gefaald!

- Wat ook opvalt is dat dit proces een ondergrond kent van angst. Angst om verworven rechten op te geven. Vertrouwen - het tegengif tegen angst - hebben we niet meer. Daardoor trekken we ons terug in een veilige omgeving en dat snijdt uiteindelijk ook de mogelijkheid af om God op individueel niveau te ontmoeten. God zou ook aanwezig kunnen zijn in de ervaring die je opdoet in ontmoetingen, maar dat gebeurt steeds minder.

Leo Mock:

Ik vind Youp van ’t Hek wel herkenbaar. Hij is cynisch geworden; dat is veel Joden ook overkomen door de Shoah. Er is een enorme verbittering ontstaan: waarom was God daar niet? De als enige overgebleven Torah-geleerde uit Vilna zei precies hetzelfde: ‘Als ik boven kom, heb ik nog een appeltje met ‘m te schillen ...’

Dat roept overigens nieuwe vragen op. In hoeverre was de Shoah van een andere orde dan de rampen die de media elke dag opnieuw op de tv brengen? De Shoah was zo veelomvattend, van zo’n kosmische omvang, dat het denken over God erdoor werd geschokt. Zeker. Maar elke dag opnieuw gebeuren er rampen - moet je daarom dan ineens niet meer in een God geloven? Volgens mij is het geloof iets dat de mens is aangeboren. Je kunt daar niet zomaar mee stoppen. Het geloof zal nieuwe, misschien onverwachte vormen zoeken en die ook vinden.

Reactie op Eric Ottenheijm:

Dat seculiere overtuigingen een religieuze inhoud hebben, kun je ook omgekeerd zeggen; de Torah gaat over onze beschaving en vormt daar de basis van en handelt daar over. In iedere discussie over de oorzaken van de huidige maatschappelijke crisis staat de vraag naar

verantwoordelijkheid. Dat is ook de eerste vraag van God aan de mens in het Eerste Testament: 'waar was jij?' Ook het Tweede Testament stelt de vraag naar verantwoordelijkheid centraal; hoe moeilijk is het om die verantwoordelijkheid te dragen?

Reactie Eric Ottenheijm:

Bij verantwoordelijkheid gaat het om verantwoordelijkheid voor keuzes die je maakt. In christelijke taal: het Koninkrijk van God zoeken vóór al het andere. Het gaat dan om de oriëntatie die je kiest; zoek je het Koninkrijk van God of je eigen belang? Voor die keuze moet je je kunnen verantwoorden.

Om hierin goed te handelen moet je onderscheid leren maken. Daarvoor is een steeds terugkerend motief, ook in het onderricht van de rabbijnen: oefen je verbeeldingskracht! Het proces van kiezen, en daarmee ook van verantwoordelijkheid dragen begint in je geest. De Bijbel zet je steeds opnieuw op andere sporen om die processen te leren kennen en te oefenen.

Neem bijvoorbeeld de Nieuwtestamentische verhalen over een man die een akker kocht waar een schat verborgen lag (Matt. 13:44), of over een koopman die alles opgaf om die ene parel te kopen. (Matt. 13:46). Dat zijn verhalen waarin ook de spanning naar voren komt tussen essentiële grootheden in de economie: efficiency en waarde. Waarom onderneemt iemand zulke ogenschijnlijk onvoordelige transacties? Omdat hij kiest voor iets waarvan hij de waarde doorziet en verantwoordelijkheid neemt voor zijn keuze.

Opmerking vanuit de zaal, tot Leo Mock:

Ik denk dat niet de religieuze God verdwenen is, maar alleen de geïnstitutionaliseerde God. God is echt niet verdwenen, alleen de God zoals wij geleerd hebben is verdwenen.

Leo Mock:

Alles wat God niet is, is vergankelijk en veranderlijk. Dat is iets goeds. Het is onze opdracht ons steeds opnieuw op God te oriënteren. Als we ons dit wat vaker zouden realiseren, juist wanneer er sprake is van teloorgang van religieuze waarden of waarheden, zouden er misschien niet zoveel verhalen en zoveel excuses nodig zijn.

III. Crisis in de pastorale zorg

'Hoort religie achter de voordeur?'

Filmfragment: dispuut tussen Frank Bosman, die zegt zich te ergeren aan de Gay Parade en aan winkelen op zondag, en Hans de Vries, bestuurslid van de Atheïstenbond, die de gedachte dat mensen een godsdienst-gen zouden bezitten beschouwt als een persoonlijke belediging.

Pieter Rookmaaker:

Kerk en synagoge willen mensen nabij zijn en tracht mensen te bereiken. Maar op die éne vaste dag in de week bereiken ze alleen nog vergrijzende mensen en pastores. Die besteden hun tijd aan liturgie, besturen en organiseren. Ondertussen wordt in de samenleving over van alles gediscussieerd, ook over geloof en religie, maar maatschappij en geloof blijven twee werelden - is dat ook crisis? Hoe moet je daarmee omgaan, als synagoge, als kerk?

Leo Mock:

Ik zou willen pleiten voor 'atheïsme' als neutrale ruimte om deze discussie te voeren. De kleine gemeenschap is uiteengevallen en vervangen door wereldwijde, grotendeels seculiere community, vooral onder jongeren. De rabbijn of de geestelijk verzorger heeft daar weinig meer te zeggen. Bovendien zijn professionals - psychologen, mediators, huwelijkspsychologen etc. - de 'markt' van de zielzorg grotendeels gaan invullen.

Een rabbijn is geen professional, maar een roeping, ook nu nog, maar zijn macht, charisma en oordeelsvermogen zijn afgenomen. Is dat erg? Nee. Er is geen centrale figuur meer die de discussie aanvoert - sojt. Maar dan is er wel een ander platform nodig om de discussie te voeren.

Eric Ottenheijm:

Ik erger me totaal niet aan de Gay Parade - ik zie daar eerder een soort nieuwe liturgie in, waar homo's en lesbiënnes willen uitdragen beeld en gelijkenis van God te zijn, net als iedereen. Religieuze presentie in de samenleving wil men graag ervaren als iets moois en verrijkends. Dit zomaar als mogelijkheid afwijzen voor bepaalde mensen, je er zelfs aan ergeren, vind ik een verarming van de samenleving. Inderdaad - een crisis. 'Crisis' komt van 'krino' (Grieks), onderscheiden.

Net als op het gebied van de economie en van het Godsbeeld, is binnen de pastoraal een behoefte ontstaan aan heroriëntatie, aan een hernieuwing van je visie. Daarvoor worden dan misschien geen centrale machtsfiguren meer gevolgd, maar er bestaan wel bepaalde rolmodellen die een nieuwe discussie op gang kunnen brengen. Wat mij opvalt is een aantal prototypen van religieuze presentie in de Joodse traditie: de priester, de profeet en de leraar. Wat het prototype van de profeet betreft, vind ik de huidige paus een voorbeeld voor iedereen en een teken van hoop voor de toekomst, zoals hij nieuw leven geeft aan wat wij alleen kenden als elementen van de Bevrijdingstheologie!

Maar ook de leraar vind ik interessant als rolmodel. Dankzij hem kunnen we leren van de passie van het Jodendom. De leraar gaat in gesprek met zijn leerlingen, maar blijft ook in contact met zichzelf. Hij of zij kan in dialoog gaan met de werkelijkheid vanuit zichzelf, en de religieuze traditie daardoor vernieuwen en verrijken.

WORKSHOP 1

‘Bezeten door bezit’

Leo Mock

Twee thema's die elk worden uitgewerkt aan de hand van twee teksten:

Thema 1. ‘Meten is weten’, of het onzekerheidsprincipe van Heisenberg

Thema 2. Transformatie

Alleen de eerste tekst van het tweede thema is tijdens de workshop aan de orde geweest.

Thema 1. Meten is weten - of juist niet?

Tekst 1a. Talmoedtekst: Ta'anit 9b)

- R. Isaac further said:

Blessing is only possible in things hidden from sight, as it is said, *‘The Lord will command the blessing with thee in thy barns’* (Dt 28:8).

- In the school of R. Ishmael it was taught: Blessing is only possible in things not under the direct control of the eye, as it is said, *‘The Lord will command the blessing with thee in thy barns.’*

- Our Rabbis have taught: On entering the barn to measure the new grain one shall recite the benediction, *‘May it be Thy will O Lord, our God, that Thou mayest send blessing upon the work of our hands’*. Once he has begun to measure he says *‘Blessed be He who sends blessing into this heap’*.

If, however, he first measured the grain and then recited the benediction then his prayer is in vain, because blessing is not to be found in anything that has already been weighed or measured or numbered, but only in things hidden from sight.

Leo Mock:

Op microniveau wordt alles onvoorspelbaar, wordt alles tot atomen. De dingen terugbrengen tot hun elementair niveau geeft niet altijd duidelijkheid.

Zoiets gebeurt ook bij intensieve bestudering van een Talmoedtekst. Die leidt het eerst tot de primaire vraag vanuit een nihil: wat gebeurt hier? Waarom is deze tekst zoals ze is?

Voor deze tekst gaan we uit van de vraag, wat voor begrippen welvaart en (hoge) waarde eigenlijk behelzen. Economie lijkt misschien een zuiver materialistisch spel, maar dat is het niet. Als we horen ‘er is een groei van 0,1 procent’ - wat is er dan eigenlijk gegroeid? Ooit bestond een koppeling aan de waarde van goud, maar die is losgelaten. Nu gaat het om zuiver abstracte begrippen. Net als ‘de waarde’ van iets; waar bestaat waarde eigenlijk uit? Waarom is iets waardevol? Wanneer zeggen we dat we overvloed hebben en wat hebben we dan?

Over waarde en hoe die ontstaat bestonden vroeger heel andere ideeën. Een Talmoedische opvatting van ‘waarde’ is dat ergens de zegen van God op rust. Als dat zo is, heb je er misschien helemaal niet zoveel van nodig. Denk aan Elia en het kruikje van de weduwe van Sarfat, dat nooit helemaal leeg raakte; of aan de vermeerdering van broden en vissen. Was dat een wonder? Anders gezegd, was er een spirituele orde die ingreep in de wereld van de materie? Was de waarde volledig bepaald door God?

De hierboven geciteerde Talmoedtekst gaat in op het begrip *zegen*. ‘God beveelt de zegenen over wat in de schuren is;’ daar treedt een woordspeling op tussen ‘schuur’ en verborgen zijn’, dus we kunnen ook lezen ‘God beveelt de zegen over wat verborgen is’. Gods kan alleen zegenen wat verborgen is voor het oog! Waar God werkte, moest de mens dus zijn ogen afwenden. Wat eenmaal was gemeten, gewogen en gerubriceerd, kortom *bekeken*, dat kon God niet meer zegenen en het had ook geen zin meer er een dankgebed voor uit te spreken. Je wist immers al hoeveel het was! Bidden en danken moest dus vóór het tellen en wegen gebeuren. Vandaar dat de rabbijnen een dankgebed uitspraken op het moment dat men

de graanschuur betrad om het graan te gaan wegen. Eerst danken, nog voor je aan het werk begint! Daarna had het geen zin meer.

Hier werd waarde (de vraag of God zijn zegen wilde geven) dus losgekoppeld van het volume van de oogst; die was op het moment van het bidden en danken immers nog niet bekend. Voor weinig graan werd evenzeer gedankt als voor veel, aangezien de werkzaamheid ervan afhankelijk was van Gods zegen en niet van de materiële hoeveelheid.

De rabbijnen onderscheidden drie gradaties van dankbaarheid.

1. Op het laagste niveau: niet zien hoe goed je het hebt. Wij hebben een enorme overvloed in dit deel van de wereld, maar we uiten daarvoor geen dankbaarheid aan God.

2. 'Meso-niveau: dankbaar zijn wat je ontvangt terwijl je al bezig bent met meten en wegen. Dit wordt in deze tekst besproken. Je zegt: *Blessed be he who brings blessing into this heap.*

In feite kun je dan alleen de zegen vragen over wat nog niet gemeten - want als je pas dankt als alles gewogen is, is het gebed zinloos geworden. God kan dan geen wonderen meer bewerken. Vergelijk de theorie over Schrödinger's kat: alles is onzeker totdat je gaat kijken.

3. Het hoogste niveau: van tevoren danken, als de maat en de kwaliteit nog onbekend zijn, als zelfs onbekend is of je wel zult ontvangen, en als je het werk nog moet gaan verrichten.

Daarmee getuig je van het meest onvoorwaardelijke Godsvertrouwen.

Een opmerkelijk resultaat van deze zienswijze lezen we zowel in het verhaal over Elia als in dat over de broden en de vissen. Zolang mensen dachten dat er genoeg was, was er genoeg, ook al was er in feite slechts weinig voedsel. Maar wie gaat meten en zuiver rekent in volumes en harde modellen, kan geen relatie leggen tussen zijn uitkomsten en daadwerkelijke waarde. Die zal dus altijd blijven concluderen dat er te weinig is.

Thema 1, tekst 2

Talmoed: Chullin 105 b

Abaye also said: At first I thought the reason why one does not sit under a drain pipe was that there was waste water there, but my Master has told me. It is because demons are to be found there.

Certain carriers were once carrying a barrel of wine. Wishing to take a rest they put it down under a drainpipe, whereupon the barrel burst, so they came to Mar son of R. Ashi. He brought forth trumpets and exorcised [the demon] who now stood before him. Said he to him [the demon]: Why did you do such a thing? He replied 'What else could I do, seeing that they put it down on my ear? The other [Mar son of R. Ashi]retorted: 'What business had you in a public space? It is you that are in the wrong, you must therefore pay the damage'. A date was fixed. When the day arrived he delayed. When he came [to court] and [Mar b.R Ashi] said to him, 'Why did you not keep your time?' He replied 'We have no right to take away anything that is tied up, sealed, measured or counted; but only if we find something that has been abandoned.'

Leo Mock:

De essentie van dit verhaal is de laatste zin: demonen (in sommige oude Joodse overleveringen komen ze voor: wezentjes tussen engelen en mensen in) hebben geen vat op wat verzegeld, gemeten of geteld is. De demon heeft een vat laten barsten toen de wijndragers het onder een regenpijp boven op zijn oor neerzetten; maar omdat hij zich daar niet had mogen ophouden heeft hij een schuld opgebouwd en moet die op een vastgestelde tijd terugbetalen. Hij komt te laat - waarom? Omdat het om een vastgelegd tijdstip ging en daarover heeft hij geen macht.

Hier zien we de keerzijde van het vorige verhaal. Daar kon wat geteld en verzegeld is niet meer worden bereikt door Gods zegen; ditmaal blijkt dat het evenmin kan worden gebruikt door demonische krachten. En andersom: God werkt in wat nog niet geteld is, maar ook demonen hebben daar toegang toe.

Dat duivels er toegang toe hebben zie je bijvoorbeeld bij ongebreidelde, onnatuurlijke vermeerdering van bezit. Zo kunnen landbouwtechnieken verkeerd worden ingezet, waardoor

onverantwoorde, onnodige en uiteindelijk verarmende accumulaties worden veroorzaakt. Groei is op zich niets slechts, maar er moet ooit een eind aan komen. In de natuur gebeurt dat ook; levende wezens blijven niet hun hele leven doorgroeien.

Ook die zogenaamde groei van de economie, die blijkbaar nooit mag stoppen, is onnatuurlijk. Wat is dat voor vreemd denkbeeld, dat de economie alleen maar zou moeten groeien? Waarom is het erg als dat de economische groei terug is op het niveau van 2003, of 1991? Voor zover ik me herinner was het leven toen goed! In de taal van deze parabel zouden we dergelijke woekerachtige groei het werk kunnen noemen van een demon, die probeert zijn schuld in te lossen. Andere parabellen kunnen verwijzen naar nog kwaadaardiger processen, zoals oncontroleerbare mutaties van goederen door demonische krachten; denk aan het sprookje over goud uit stro spinnen, of de mythe over koning Midas. Toenemende hoeveelheid heeft niets te maken met waarde. Over de effectiviteit - anders gezegd: de mate waarin er zegen op rust - houdt het economisch wereldbeeld geen rekening.

Dat demonen toegang hebben tot geld, tijd en goed kunnen we overigens ook op een intelligente manier ten goede keren. Denk aan Jezus' raad om vrienden te maken met de Mammon. De Mammon is Gods tegenspeler: we kunnen niet God en de Mammon dienen. Wel kunnen we dingen ten goede keren door de Mammon te hanteren als instrument.

Samenvattend:

In beide verhalen komt naar voren dat we verklaring kunnen geven voor toename, *casu quo* afname, van bezit. Economen vragen hoe crisis ontstaat en hoe we eruit moeten komen. Op die vraag zijn evenveel antwoorden als er economen zijn.

Ondertussen is door al dat bestuderen, meten, observeren en uitspraken doen het object van de economie volledig inert geworden. Wat er ook gebeurt, of er nu overvloed is of crisis, het systeem blijft kwetsbaar. De essentie is steeds dat er mensen zijn aan de onderkant of de rafelranden van de samenleving, die niets meer hebben.

Dat brengt de volgende vraag naar voren, die het typisch economische begrip efficiency betreft. Heb je in alle gevallen efficiency nodig? Denk aan de zogenaamde efficiency in de zorg, waardoor alle surplus aan tijd uit het systeem wordt geperst. Daardoor verdwijnt de menselijkheid uit zelfs de meest intieme omgang met mensen, wat uiteindelijk alleen maar leidt tot slachtoffers, tot verlies aan menskracht en dus aan tijd. Een nauwkeurig gemeten en afgepaste maat aan tijd is daar helemaal niet goed. Meten en weten sluit daar alle zegen af. Zou het niet veel beter zijn om bepaalde dingen niet efficiënt te doen?

Dat probleem verstikt trouwens ook iedere keuze voor een bepaalde levensbeschouwing. Een Joodse of een Katholieke identiteit van een verpleeghuis wordt inhoudsloos als het alleen nog naar gaat om efficiency gaat. Rabbijnen, pastores en dominees nauwelijks inspelen op zulke ontwikkelingen, maar worden wel afgerekend op de negatieve resultaten ervan.

Thema 2, tekst 1: Goud in het paradijs (Midrash Bereshit Rabba)

‘And the gold of that land is good’. Said R. Isaac: ‘Fortunate is he who possesses it at home, and fortunate is he who possesses it on a journey.’ R. Abbahu said: ‘The holy One, blessed be He, conferred a great boon upon the world, for a man changes one gold piece and can utilise it for many purposes.’

R. Simeon b. Lakish said: ‘The world did not deserve to have the use of gold. Why then was gold created? For the sake of the Temple, as it is written “And the gold of that land is good...” And the gold of that land is good: this teaches that there is no Torah (learning) like the Torah of the Land of Israel, and no wisdom like the wisdom of the Land of Israel. (...)’

Leo Mock:

Als er in de Bijbel over goud wordt gesproken, speel zich het verhaal vaak rond het Paradijs af. Zie Genesis 2:9, een relatief onbekende passage waar wordt gesproken over vier rivieren die bij het Paradijs ontspringen. Een daarvan stroomt om het land waar goud werd gevonden; dit gebied ligt buiten het Paradijs zelf. Het gaat niet alleen om fysiek goud, maar ook om goud als metafoor: de heilige boeken, de Tora, soms ook het land Israël.

Een mogelijke uitwerking van het thema voor de Dag van Jodendom: was is de relatie tussen fysiek goud en het 'spirituele' goud (teksten, leringen)? We hebben het dan eigenlijk over transformatie, vergelijk de alchemistische zoektocht naar het maken van goud; wellicht zat ook daar een spirituele gedachte achter. Ook voor alchemistische processen geldt dat het gaat om genereren van iets zeer waardevols uit ogenschijnlijk niets.

Op wat voor manier kunnen we een transformatie bereiken van ons materiële bezit tot iets wat ons dichter bij God brengt? Hoe kunnen we het aan God opdragen, het goud dat eigenlijk alleen voor de Tempel bestemd was? Of, in nieuwtestamentische termen: hoe kunnen we alles wat we hebben inzetten voor het Koninkrijk van God.

Dit waren wat gedachten ter inspiratie. Ik wens u een heel bijzondere viering van de Dag van het Jodendom.

